

ՏԱԹԵՎԻԿ ՄԵՐՁԱՆՅԱՆ

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆԳՈՒՅՑՆԵՐԻ ՌԱՑԻՈՆԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐԸ
ՆԱՐ-ԴՈՍԻ «ՃՇՄԱՐԻՏ ԲԱՐԵԿԱՍԱԸ», «ՔՆՔՈՒՇ ԼԱՐԵՐ», «ԶԱԶՈՒՆՅԱՆ»
ԵՐԿԵՐՈՒՄ
(ՆՎԻՐՎՈՒՄ Է ՆԱՐ-ԴՈՍԻ ՄԱՀՎԱՆ 90-ԱՄՅԱ ՏԱՐԵԼԻՑԻՆ)

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v2i65.108

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ներկա հրապարակման նպատակն է նոր տեսանկյունից ուսումնասիրել ու արժևորել Նար-Դոսի խնդրո առարկա վեպերը: Գրականագիտությունը հպանցիկ է անդրադարձել դրանց և այդ երկերի վերաբերյալ սահմանափակվել է միայն գաղափարագեղարվեստական և ճանաչողական ամփոփ խոսքով: Ուշարժան է, որ Նար-Դոսի՝ սիրո թեման արծարծող գրեթե բոլոր ստեղծագործություններում ակնառու է բանականության (հավատ, կրոն, բարոյականություն, հասարակական կարծիք) և բնության (զգացողություն ու ցանկություն) բախումը: Հեղինակը հիշյալ վեպերում դիտարկում է բարոյահոգեբանական տարաբնույթ երևույթներ, ուր առանցքային են ռացիոնալիստական լուծումները: Առհասարակ մարդն ամբողջ կյանքում միշտ խուսափում է փորձությունից, սակայն փորձության առկայությունը մարդուն տալիս է ընտրության երկու հնարավորություն՝ կա՛մ հաղթահարել այն, կա՛մ կործանվել դրա ճանապարհին: Նար-Դոսը մեղավոր սիրո ալեկոծումներին տրված իր հերոսներին տանում է փորձության «հաղթահարման» դժվարին ճանապարհով, որի վերջնակետը հատկանշվում է ներաշխարհային արթնացմամբ: Այստեղ ակնհայտ է, որ մեծ արթնացումին նախորդում է փորձության հանդիպելու պարտադրանքը: Հատկանշական է, որ եթե «Ճշմարիտ բարեկամը» և «Քնքուշ լարեր» երկերում գիտակցված անձնագոհությունը վերածվում է գաղափարական լուծման, ապա «Զազունյան» վեպում այդ գիտակցված անձնագոհությունը ընկալվում է որպես ինքնագոհողություն: Անկախ սեռերի տարբերությունից՝ դրսևորվում է նույն

հոգեբանությունն ու տառապանքը. մի կողմից՝ հանկարծահաս բուռն և անդիմադրելի սեր, մյուսից՝ սիրելի ընտանիք: Ուսումնասիրության արդյունքում եզրակացվել է, որ հանկարծահաս կրքի տեսքով ի հայտ եկող և բանականությանն ու բարոյականությանը հակադրվող մեղավոր սերը, չունենալով հոգևոր և մարմնական միաձուլում, որքան էլ պայքարում է, այնուամենայնիվ տեղի է տալիս, և բանականությունը հաղթում է բնությանը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. բանականություն, ներաշխարհ, հոգեբանական դրամա, պայքար, բարոյափիլիսոփայություն, մեղավոր սեր, բնագոյ, փորձություն, արթնացում:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ ռեալիզմի հոգեբանական ուղղության այս երևելի վարպետի մահվանից անցել է 90 տարի: Այս տարիների ընթացքում սերունդները մշտապես ընթերցել են հոգեդետ անհատականությամբ, ստեղծագործական յուրահատուկ դիտողականությամբ և գրելառձով հատկանշվող նարդոյան երկերը, վերապրել այդ ստեղծագործություններում դրսևորված բարդ ու ներհակ կյանքի զարգացումներն ու մարդկային ճակատագրի կսկիծները, ինչպես նաև կատարել լրջմիտ դիտարկումներ արվեստի ճշմարիտ և մնայուն այդ արժեքների վերաբերյալ:

Գրական երկնակամարում Նար-Դոսի (1867-1933) աստղը փայլեց շուրջ 45 տարի: Այս ընթացքում ստեղծվեցին այնպիսի գործեր, որոնք այսօր էլ հետաքրքրում են գրականագիտությանը և մղում ողջամիտ ուսումնասիրությունների տիրույթ:

1931 թ. հունիսի 14-ին Թիֆլիսում մեծ հանդիսավորությամբ տոնել են Նար-Դոսի գրական գործունեության 45-ամյա հոբելյանը: Ուշարժան է, որ Թիֆլիսում լույս տեսնող «Գրական արշավ» ամսագրի մի ամբողջ համար «Ջերմ ողջույն տաղանդավոր Նար-Դոսին» խորագրով նվիրվել է արձակագրի գրական գործունեության 45-ամյա տարեդարձին («Գրական արշավ», 1931): Մեծարման հանդիսության ժամանակ շնորհակալության խոսքով ելույթ ունեցավ նաև Նար-Դոսը (Նար-Դոս, 1971):

Նար-Դոսի մահվան 90-ամյա տարելիցին նվիրված մեր համեստ խոսքով

արժևորելու ենք արձակագրի վաղ շրջանի երկերը: Դրանք, գեղարվեստական տեսանկյունից լինելով պակաս հետաքրքրաշարժ, ժամանակին քիչ հավանության են արժանացել գեղագետ հեղինակի կողմից: Նար-Դոսը 1919 թ. կազմել է մի ցուցակ, որտեղ անկեղծացել է իր ստեղծագործություններից յուրաքանչյուրի տպագրության արժանի և անարժան լինելու մասին (**Նար-Դոս, 1970**): Այդ երկերը հանգամանորեն չեն ուսումնասիրվել գրականագիտության մեջ. գրական միտքն այդ երկերի վերաբերյալ սահմանափակվել է միայն գաղափարագեղարվեստական և ճանաչողական ամփոփ խոսքով (**Հովհաննիսյան Գ., 1959, Հովսեփյան Գ., 1961, Սարգսյան Ս., 1973, Տերտերյան Ա., 1980, Սաֆարյան Վ., 2021**):

Ուշարժան է, որ Նար-Դոսը, մտնելով գրական ասպարեզ, իր գաղափարագեղարվեստական ծրագիրը և նախընտրելի հերոսներին հայտնաբերեց «Նոր-Դար» գրական-հասարակական թերթի պահպանողական բարոյափիլիսոփայության տիրույթում: Ազգապահպան գաղափարների կշեռքի մի նժարին դրված «Մշակ»-ի ազատամիտների նյութական կշռաքարը հակակշռվում էր նորդարականների հոգևոր արժեքներով (ընտանիք, կրոն, եկեղեցի, պատմություն): Վերջիններիս ընդհանրության մեջ ընդգծվում էր ընտանիքը, որը, ձևավորվելով տարբեր սեռերի միասնությունից, ամրանում էր նրանց հոգևոր կապի և մարմնական զգացողությունների ներդաշնակ դրսևորումներից:

Հաշվի առնելով Նար-Դոսի գրական վաղ շրջանի ստեղծագործություններում առկա գաղափարապաշտությունը՝ վիճելի է ակադեմիկոս Արսեն Տերտերյանի հետևյալ տեսակետը. *«Նար-Դոսը մի նուրբ և խորաթափանց գեղագետ է: Նա ստեղծագործում է առանց կանխակալ միտումների. քարոզչական որևէ նպատակ նրան չի դեկավարում այս կամ այն տիպը բնութագծելիս: Ուստի և նրա հերոսները ընդհանրապես չինձու չեն, խոսող մեքենաների դեր չեն կատարում, այլ կենդանի, ոգեշունչ արարածներ են, որոնք հուզում են մեզ՝ կամ համակրանք զարթնեցնելով մեր մեջ կամ գարշանք»* (**Տերտերյան Ա., 1980**):

Ճիշտ է, խնդրո առարկա երկերի սկզբում բնության և բանականության ներհակ «պայքարի» հաղթանակը տրվում է բնությանը, բայց Նար-Դոսը, ելնելով իր պահպանողական սկզբունքներից, վերջնական հաղթանակը շնորհում է

բանականությանը:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջադիր հիմնահարցի հետազոտությունը կատարվել է պատմահամեմատական, վերլուծական համադրական և հակադրական մեթոդների, ինչպես նաև բարոյահոգեբանական և կենսափիլիսոփայական սկզբունքների կիրառությամբ:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

1886թ. «Նոր-Դար»-ում Միխ-Օհան ստորագրությամբ «Նոր-Դար» թերթում տպագրված «Ճշմարիտ բարեկամը» վիպակում արձակագիրը հայ ավանդական ընտանիքում հակադրում է *«օրինավոր սերն»* ու *«հանցավոր կիրքը»* («Նոր-Դար», 1886): Ի հակադրություն Բալզակի, որի հերոսուհին, վստահ լինելով, որ *«օրինավոր սերն հաճախ ավելի ծանր է, քան հանցավոր կիրքը»*, ի վերջո ընտրում է այդ նույն *«հանցավոր կիրքը»* (Բալզակ Օ., 1992)՝ Նար-Դոսը մեզանում գեղարվեստորեն պաշտպանում է ընտանիքի պահպանման գլխավոր միջոցներից *«օրինավոր սիրո»* գաղափարը: Այս տեսանկյունից ակադեմիկոս Սերգեյ Սարինյանը իրավացիորեն նկատում է. *««Բարոյական արժեքների» ընդհանրության մեջ առանձնահատուկ ընդգծում ունեն ընտանիքը, որ մի հայտնի տեսությամբ, պետության հիմքն է, ազգի ամրության ցուցանիշը»* (Սարինյան Ս., 2008):

Մի դիպված խաթարում է քսանհինգամյա Եղիսաբեթի երջանիկ անդորրը. պատահաբար հայտնվում է նրա ամուսնու՝ Գարասիմ Զաքարյանի վաղեմի ընկերը՝ Սուրեն Արևելյանը, և կնոջ ներաշխարհում արթնացնում բնության խորտակիչ ուժը: Միրային այս եռանկյունին ընկալելի և համոզիչ կլիներ, եթե Նար-Դոսը նրբորեն չակնարկեր Եղիսաբեթի հուզաշխարհում տխրադեմ խոհերի հորդահոս ալեկոծումներով և հառաչանքներով ուղեկցվող աննկատ տեղաշարժերը, որոնք կատարվում էին նախքան Արևելյանի հայտնվելը. *«Մի անգամ միայն նրա կրծքից մի հառաչանք դուրս թռավ, այն հառաչանքներից մեկը, որ դուրս է գալիս ակամայից այն անբախտների սրտի խորքերից, որոնք կռվում են անդադար մի*

անընկճելի, սիրտը կեղեքող զգացմունքի դեմ (Նար-Դոս, 1968):

Լրջմիտ խորհրդածությունների տեղիք է տալիս այս երկի այն հատվածը, երբ Զաքարյանի՝ կնոջ տխուր տրամադրության շուրջ արված հարցումներին Եղիսաբեթը խուսափելով պատասխանում է, որ միայն գլուխն է ցավում, և ձեռքերը հետ է քաշում ամուսնուց, իսկ երբ վերջինիցս լսում է, որ այդ օրը իրենց այցելելու է Սուրեն Արևելյանը, մանկահասակ կնոջ դեմքը պայծառանում է *«Նրա (Եղիսաբեթի – Տ. Մ.) մեծ աչքերի մեջ նկատվում էր մի ինչ-որ անհամբերության փայլ, մի փոքր առաջ նրա գունատ դեմքն այժմ շառագունվել էր, իսկ կուրծքը սաստիկ բաբախումից, կարծես, ուզում էր պատռվել»* (ընդգծ. – Նար-Դոս) (Նար-Դոս, 1968):

Ազնվական երիտասարդի կեցվածքով, գեղեցիկ արտաքինով, ռոմանտիկ փնտրտուքներով հատկանշվող Սուրեն Արևելյանը Եղիսաբեթի ներաշխարհում առաջացնում է մի անձանոթ, բայց շատ դուրեկան մի զգացմունք: Եղիսաբեթի սրտում ծնված այս նոր զգացումը նրան ձգում է մի այլ աշխարհ, որը բնագոյրեն քաղցր է թվում իրեն, բայց բանականությունը հուշում է, որ այդ աշխարհին հասնելու ճանապարհը լի է ողբերգություններով: *«Մանկահասակ կնոջ»* նորահայտ այս զգացմունքը գուցե անգիտակցաբար չգարգանար, եթե Սուրեն Արևելյանն իր բնական ազնվությամբ ու անկեղծությամբ չնպաստեր այդ ամենին. *«Շնորհակալ եմ, տիկին, դուք գեղեցիկ երգում եք...»* (Նար-Դոս, 1968):

Ընտանեկան մտերմիկ հանդիպումների առաջին շրջանում Եղիսաբեթի ներաշխարհում երկբայությամբ և մտավախությամբ հատկանշվող նոր ծնված սիրո ծլարձակման՝ *«մի թե ես նրան... սիրում եմ...»* հարցադրումը շուտով վերածվում է ինքնախոստովանության. *«Այո՛, այս զգացմունքն ուրիշ ոչինչ չի կարող կոչվել, եթե ոչ միայն սեր»* (ընդգծ. – Նար-Դոս) (Նար-Դոս, 1968):

Այս խոստովանությունից հետո սկսվում է բանականության և բնության բախումը, որը Նար-Դոսը անվրեպ զարգացնում է հոգեբանական դիտողականությամբ: Եղիսաբեթը բանականությամբ գիտակցում է, որ այդ զգացմունքը վտանգավոր ու կործանարար է իր համար: Անկախ ամեն ինչից՝ մարդը չի կարող անտեսել պարտքի նախատինքով հատկանշվող իր խղճի խայթը, տառապանքի հետապնդող հալածանքը, պատիվը, առաքինությունն ու

արժանապատվությունը: Տվյալ դեպքում՝ բնության անկասելի ուժի դեմ պայքարող Եղիսաբեթը հասկանում է, որ ինքը չի ցանկանում մեղանչել իր ընտանիքի առջև. *«Ա՛խ, եթե միայն մի րոպե, մի վայրկյան ես կարողանայի սրտիս վերա իշխել և մոռանալ նրան...»* (Նար-Ղու, 1968):

Եղիսաբեթը խորապես գիտակցում է նաև իր անգորությունն այդ զգացմունքի դեմ: Կինը չի կարողանում դիմադրել Բարոյական բոլոր օրենքները մերժող բնության ուժին. անձնատուր է լինում այդ զգացմունքին և Սուրեն Արևելյանի ներկայությամբ մատնում իր թաքուն սիրո զգացմունքը. *«Մանկահասակ կինը ավելի սկսեց հեկեկալ...»*

- *Մի՞թե այսքան ժամանակ դուք ինձ չհասկացաք...*» (Նար-Ղու, 1968):

Թվում է՝ Եղիսաբեթի այս անկեղծությանը հետևելու էր Սուրեն Արևելյանի փոխադարձ խոստովանությունը, որն, իհարկե, շատ պարզունակ կդարձներ Նար-Ղուի գաղափարների լայնարձակ ընկալումները: Ճիշտ է, Նար-Ղուը փորձում էր հեռու մնալ իր բնորոշմամբ՝ *«րաֆֆիական հեքիաթաբանություններից»* (Նար-Ղու, 1970), այսինքն՝ ռոմանտիզմից, այնուամենայնիվ այս երկում հավատարիմ է մնում Բաֆֆու և հատկապես Մուրացանի իդեալապաշտությանը:

Ըստ էության՝ Արևելյանի կերպարով ամբողջանում են պատվի և բարոյականության նարդոսյան ընկալումները: Ընկերոջ դավաճանության և ընտանիքի քայքայման համապատկերում նույնիսկ բուռն ու կատարյալ թվացող սերը արժեզրկվում է: Եթե Մուրացանի Գարեգինը («Խորհրդավոր միանձնուհի») իր սերը զոհում է հանուն հայրենիքի, ապա Նար-Ղուի Սուրեն Արևելյանը՝ հանուն պատվի, որն իմաստավորվում է ընտանեկան և ընկերական հարաբերությունների ամրության, ինչպես նաև հայրենիքի փրկության և ազգային դիմագծի պահպանման գաղափարների գիտակցմամբ: Իսկ ինչ վերաբերում է Եղիսաբեթին, ապա ժամանակը դեռատի կնոջ զգացմունքների բուռն փոթորկումները հանձնում է հուշերի գանձարանին, և նա իր ընտանեկան երջանկությունը ներդաշնակում է վերադարձի հայտնությամբ, այլ խոսքով՝ դարձ է կատարվում ի շրջանս յուր:

Գաղափարաբովանդակային նույն ընդհանրությամբ և հոգեբանական ավելի բարդ հանգույցների ռացիոնալիստական լուծումներով է հատկանշվում Նար-

Դոսի՝ այս հիմնահարցի շուրջ ուսումնասիրվող «Քնքուշ լարեր» (1887) վեպը: Կանացի հմայիչ, առինքնող և անդիմադրելի գեղեցկությամբ հատկանշվող, բարոյական օրենքները արհամարհող իշխանուհի Սոֆիային Նար-Դոսը հակադրում է նրա վաղեմի ընկերուհուն՝ արտաքնապես քիչ աչքի ընկնող, նիհար, չափավոր երջանկության վայելքներով ապրող, բարոյական օրենքները կրող ու ընտանեկան սրբությունը խստագույնս կարևորող Նունեին: Տարիների բաժանումից հետո մշտական հանդիպումների ընթացքում նրանք ջերմ սիրով էին վերհիշում անցած օրերի հոգեթով հուշերը:

Սոֆիան սովոր էր ընտրողի աչքով նայել երկրպագուներին և նրան խորթ էր իր գեղեցկության դեմ որևէ տղամարդու ամուր կամքն ու վեհանձն պահվածքը: Ընկերուհու ընտանիք կատարած մշտական այցելությունների ընթացքում իշխանուհու ներաշխարհում ակամա արթնանում է կանացի բնագոյը, որը հետաքրքրասիրության մի անսովոր մղումով ավելի է սաստկանում, երբ բախվում է Ստեփանոս Հարունյանի առնականությանը, իմաստությանն ու անմատչելիությանը: Հարունյանի՝ զգաստ բանականությամբ բնորոշվող տեսակը չէր գրանցվել Սոֆիայի արկածային կենսագրության էջերում: Հարունյանը հակասեռերի հարաբերության փիլիսոփայական զարգացման մեջ բացառում է կամագուրկ ենթակայությունը: Պահպանողական տղամարդու համոզմամբ՝ կնոջ *«կատարյալ ազատությունը»* վերածվել է *«կատարյալ ապականման և անբարոյականության»*, մինչդեռ *«լուսավորության և լուրջ մտածության դարը»* բոլորովին այլ ձգտումներ ունի (Նար-Դոս, 1968):

Նար-Դոսը «Քնքուշ լարեր» վեպը կառուցել է առանձին վերնագրերի տրոհված հատվածներից: Հատկանշական է, որ արձակագիրը Սոֆիայի ներաշխարհի տազնապախտով ալեկոծումներն ու ներհակ պայքարը գեղարվեստականացրել է «Նոր Շամիրամ» հատվածում: Իշխանուհին, վերանայելով իր անցյալը, փորձում է հասկանալ նախընթաց կրքերի փոթորիկների և սիրո զգացմունքի անաղարտության միջև եղած տարբերությունը: Հարունյանի վեհանձն պահվածքը նրան նետում է ոգեղեն սիրո դաշտ, որն ավելի է խորացնում նրա տառապանքը: Իրարամերժ մտորումները խախտում են Սոֆիայի հավասարակշռությունը:

«Միննույն ժամանակ նա (Սոֆիան – Տ. Մ.) պատրաստ էր և՛ խմել նրա արյունը, և՛ գրկել, համբուրել նրա ոտները...» (Նաբ-Դոս, 1968):

Այրական բնագոյներին քաջատեղյակ Սոֆիան հասկացել էր, որ Ստեփանոս Հարունյանը, որքան էլ հավատարիմ լինի *«ամուսնական սուրբ ուխտին»*, զերծ չի կարող մնալ բնության ուժի ազդեցությունից, և կինը վճռում է հանդուգն քայլով կոտրել Հարունյանի համառությունը: Սոֆիան կանացի բնագոյով ճիշտ էր զգացել երկուստեք սրվել էր դրաման: Հարունյանը նույնպես հայտնվել է ներհակ ուժերի պայքարի կիզակետում և մենության խոհերի անկեղծության պահին հասկանում է, որ *«մարդկային բոլոր կրքերով, բոլոր ցանկություններով»* կերտված ադամորդին չի կարող պայքարել բնության *«անշեղ օրենքի»* դեմ և եզրակացնում, որ դա *«իզո՛ւր, դոն-քիշոտական պատերազմ»* է հիշեցնում (Նաբ-Դոս, 1968):

Թեև իշխանուհի Սոֆիայի հետ հանդիպման ժամանակ բնության անդիմադրելի ուժը մի պահ հպատակեցնում է Հարունյանի այրական կամքը, և նրանք համբուրվում են, այնուամենայնիվ տղամարդը, գիտակցելով իր արարքի ծանր հետևանքները, կանխում է վերահաս աղետը:

Բանականության հաղթանակի վերոհիշյալ գաղափարները գրեթե նույնությամբ արծարծվում են նաև Նաբ-Դոսի «Զազունյան» (1890) վեպում: *Գրեթե* ասելով՝ նկատի ունենք գեղարվեստական այն ընդհանրությունը, որն աղերսվում է հոգեբանական դրամային: Ի տարբերություն նախորդ երկու ստեղծագործությունների՝ այս վեպում անակնկալ հանդիպումը, մեծ հրդեհի սպառնալիքով հատկանշվող սիրո կայծը, մարդկային ճակատագրերի սուր բախումներն ու ներաշխարհների ավերումները վերջավորվում են հոգեբանական դաժան ու անխուսափելի ողբերգություններով:

Բժիշկ Զաքար Մարկոսյանի վաղեմի ընկերը՝ Արսեն Զազունյանն իր արտաքին կեցվածքով և դատողությունների ողջախոհությամբ լուրջ ազդեցություն է թողնում Մարկոսյանի կնոջ՝ Էմմայի հուզաշխարհում: Մարկոսյանն ու Զազունյանը հակապատկերներ էին: Վերջինիս խոհուն և անթափանցելի հայացքը, խորհրդավոր ժպիտը, գրավիչ ձայնը, մետաֆիզիկական և բնաշխարհիկ հասկացությունների մասին բարոյափիլիսոփայական գաղափարներով համեմված

ընդարձակ դատողությունները, նորություն լինելով Էմմայի համար, նորովի էին իմաստավորում կնոջ զգացմունքների և խոհերի աշխարհը՝ արթնացնելով տարերային զգացողություններ:

Շոպենհաուերի և Հարթմանի հոռետեսական փիլիսոփայության համապատկերում ուշարժան են Ջագունյանի գիտակցական դատողությունները և վերաբերմունքը կյանքի ու մարդկանց հանդեպ: Նա ոչ թե շարունակում է շոպենհաուերյան հոռետեսական փիլիսոփայությունը, այլ հոգեբանորեն մեկուսանալով՝ փորձում է ներդաշնակ հարաբերություններ հաստատել մարդկանց հետ. *«Մարդիկ միայն բարի են ծնվում, իսկ չար – երբեք: Չարը բնական օրենք չէ, այլ սոցիալական անարդար կարգերի հետևանք»* (Նաթ-Դոս, 1968):

Նաթ-Դոսը, տուրք տալով իր գաղափարապաշտությանը և պահպանողականությանը, դեպքերի սրընթաց զարգացումը միջնորդում է Ջագորսկու և Աննայի կերպարներով, որոնք, վեպում մնալով անկատար, միջոց են դարձել Ջագունյանին և Էմմային բնութագրելու և դարձի բերելու համար: Աննան, ամեն կերպ առաջ քաշելով գիտակցության և բարոյականության կարևորությունը, ինչպես նաև ընտանիքի սրբության գաղափարը, փորձում է հետ պահել Էմմային այն կործանումից, որը նրան բերելու էր *«թափառական և բախտախնդիր սրիկա»* Ջագունյանի նկատմամբ ունեցած մեղավոր սերը (Նաթ-Դոս, 1968):

Վեպի գաղափարաբանությունը բացահայտվում է Ջագորսկու և Ջագունյանի հանդիպման դրվագով: Զինվորական Ջագորսկին Ջագունյանին է հանձնում նրա նախկին կնոջ նամակը: Ջագունյանը խորապես հասկանում է կնոջ՝ ապօրինի և հպանցիկ սիրո ալեկոծումների դրդապատճառը, Ջագորսկու հետ հեռացումը, այդ անդառնալի քայլի աղետալի հետևանքների գիտակցումը, զղջումն ու հոգեբանական ծանր տառապանքներով ուղեկցվող ողբերգական վախճանը: *«Մոլորված կինը խղճի տանջանքների տակ՝ վերջին անգամ դարձյալ դեպի նա է դառնում – դեպի իր ամուսինը և մահվան անկողնում պարզելով նրան իր դողդոջուն ձեռքերը, ներումն է հայցում»* (Նաթ-Դոս, 1968):

Վախճանված կնոջ նամակը, արթնացնելով Ջագունյանի խիղճը, գաղափարապես վերափոխում է նրան և բարոյապես փրկում ուրիշի

դժբախտության վրա սեփական երջանկությունը կառուցելու անկումից և փոխարենը մղում մեկ այլ՝ ոչ պակաս բարոյական անկման՝ ինքնասպանության: Ինքնասպանությունից առաջ Զազունյանը Էմմային մի նամակ է ուղարկում, որի մեկ նախադասությունն ընդհանրացնում է Նար-Դոսի այս շրջանի երկերի գաղափարական բովանդակությունը. *«Ես ավելի լավ համարեցի ինձ զոհել ուրիշի համար, քան թե ուրիշին ինձ համար: Էմմա իմացիր, ես սերս չեմ զոհում, այլ - ինձ»* (Նար-Դոս, 1968):

Ընդհանրացնելով կարելի է ասել, որ Նար-Դոսի խնդրո առարկա երկերում առկա հոգեբանական ստվերոտ հանգույցները հատկանշվում են ռացիոնալիստական լուծումներով: Կերպարները հանուն իրենց արդեն կայացած ընտանիքի բարօրության, անձնագոհությամբ կանխում են վերահաս աղետը, այլ խոսքով՝ բանականությունը հաղթում է, և կատարվում է հոգևոր մաքրագործում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Պատմահամեմատական, վերլուծական, համադրական և հակադրական մեթոդների, ինչպես նաև բարոյահոգեբանական և կենսափիլիսոփայական սկզբունքների կիրառությամբ առաջադրված հիմնախնդրի ուսումնասիրության ընթացքում եկել ենք հետևյալ եզրակացությունների.

1. Նար-Դոսի ընկալմամբ՝ հայ ընտանիքի պահպանման միակ փրկությունը անխառն բարոյականության ու ողջամիտ բանականության գերակայությունն է, որը, հակադրվելով ապագգային դրսևորումներին, արտահայտվում է բացառապես ազգային գաղափարախոսության դիրքերից:

2. Արձակագրի պահպանողական ընկալումների համաձայն՝ մարդու պատիվն ու բարոյականությունը, հայրենիքի փրկության և ազգային դիմագծի պահպանման հիմնահարցերը դրսևորվում են ընտանեկան և ընկերական հարաբերությունների ամրությամբ և կայունությամբ:

3. Ճիշտ է, հանկարծահաս կիրքը մի պահ հպատակեցնում է կանացի և տղամարդկային կամքը, հանգեցնում որոշ մեղանչումների, բայց նարդոսյան

գաղափարակիր կերպարները, գիտակցելով ընտանեկան հարաբերությունների բարօրությունը, անձնագոհությամբ կանխում վերահաս աղետը:

4. Մեղավոր սիրո ալեկոծումներին տրված նարդոսյան հերոսներն անցնում են ներաշխարհային մաքրագործմամբ և հոգևոր արթնացմամբ դիտարժան փորձության «*հաղթահարման*» դժվարընթաց ճանապարհով: Այստեղ ակնհայտ է, որ ներաշխարհային արթնացմանը նախորդել էր փորձության հանդիպելու պարտադրանքը: Ուրիշ խոսքով՝ առանց փորձության չի կարող լինել հոգևոր արթնացում:

5. Ի հակադրություն ռոմանտիզմի այն սկզբունքին, ըստ որի՝ անհատն է ձևավորում հասարակությունը՝ Նար-Դոսը ռեալիզմի դիտակետից ամփոփ գեղարվեստականացմամբ արձանագրում է հասարակության ձևավորած անհատի բարոյական անկումը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բալզակ Օ. (1992), Երեսնամյա կինը, Շագրենի կաշին, Վեպեր, Երևան, Նաիրի հրատ.:
2. Հովհաննիսյան Գ. (1959), Նար-Դոս, Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատ.:
3. Հովսեփյան Գ. (1961), Նար-Դոս, Երևան, Հայպետհրատ.:
4. Նար-Դոս (1968), Երկերի ժողովածու հինգ հատորով, հ. 1, Երևան, Հայաստան հրատ.:
5. Նար-Դոս (1968), Երկերի ժողովածու հինգ հատորով, հ. 2, Երևան, Հայաստան հրատ.:
6. Նար-Դոս (1968), Երկերի ժողովածու հինգ հատորով, հ. 3, Երևան, Հայաստան հրատ.:
7. Նար-Դոս (1971), Երկերի ժողովածու հինգ հատորով, հ. 5, Երևան, Հայաստան հրատ.:
8. Մարգարյան Ս. (1973), Նար-Դոս, Երևան, Հայաստան հրատ.:
9. Մարինյան Ս. (2008), Փիլիսոփայական հոսքը Նար-Դոսի գեղարվեստում, «Պատմա-բանասիրական հանդես», Երևան, թիվ 2, էջ 11:

10. Սաֆարյան Վ. (2021), Գրողի և կերպարի անհատականությունը (Մուրացան. Նար-Դոս), Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
11. Տերտերյան Ա. (1980), Երկեր, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ.:

ԱՄՍԱԳՐԵՐ

1. «Գրական արշավ» (1931), Թիֆլիս, թիվ 10-11, հունիս:
2. «Նոր-Ղար» (1886), Թիֆլիս, թիվ 31-35 համարները:
3. «Պատմա-բանասիրական հանդես» (2008), Երևան, թիվ 2:

REFERENCES

1. Balzac O. (1992), *Eresnamya kiny', Shagreni kashin /The Thirty Year Old Woman, The Skin of Shagreen/, Novells, Yerevan, Nairi Publishing House.*
2. Hovhannisyan G. (1959), *Nar-Dos /Nar-Dos/, Yerevan, Armenian SSR Publishing House.*
3. Hovsepyan G. (1961), *Nar-Dos /Nar-Dos/, Yerevan, Haypethrat.*
4. Nar-Dos (1968), *Erkeri jhoghovac'ow hing hatorov /Collection of Works in five volumes/, no. 1, Yerevan, Armenia Publishing House.*
5. Nar-Dos (1968), *Erkeri jhoghovac'ow hing hatorov /Collection of Works in five volumes/, vol. 2, Yerevan, Armenia Publishing House.*
6. Nar-Dos (1968), *Erkeri jhoghovac'ow hing hatorov /Collection of Works in five volumes/, no. 3, Yerevan, Armenia Publishing House.*
7. Nar-Dos (1971), *Erkeri jhoghovac'ow hing hatorov /Collection of Works in five volumes/, no. 5, Yerevan, Armenia Publishing House.*
8. Sargsyan S. (1973), *Nar-Dos /Nar-Dos/, Yerevan, Armenia Publishing House.*
9. Sarinyan S. (2008), *P'ilisop'ayakan hosqy' Nar-Dosi gegharvestowm /Philosophical Stream in Nar-Dos' Aesthetics/, [Historical-Philological Journal](#), Yerevan, N 2:*
10. Safaryan V. (2021), *Groghi & kerpari anhatakanowt'yowny' (Mowracan. Nar-Dos) /The personality of the writer and character (Muratsan: Nar-Dos)/, Yerevan, YSU Publishing House.*

11. Terteryan A. (1980), **Erker /Creations/, Yerevan, Yerevan University Publishing House.**

MAGAZINES

1. "Grakan arshav" /"Literary Campaign"/ (1931), Tiflis, No. 10-11, June.
2. "Nor-Dar" (1886), Tiflis, numbers 31-35.
3. "Patma-banasirakan han-des" /"Historical-philological conference"/ (2008), Yerevan, No. 2.

Татевик Мерджанян

Рациональные решения психологических проблем в сочинениях Нар-Доса

«Верный друг», «Изысканные струны», «Зазунян»

(Посвящается 90-летию смерти Нар-Доса)

Заключение

***Ключевые слова и выражения:** интеллект, внутренний мир, психологическая драма, борьба, моральная философия, грешная любовь, инстинкт, испытание, пробуждение.*

Цель настоящей публикации – изучить и оценить рассматриваемые романы Нар-Доса с новой точки зрения. Литературоведение затронуло их кратко и ограничилось лишь идейно-художественным и познавательным изложением. Очевидно, что почти во всех произведениях Нар-Доса, посвященных теме любви, выделяется конфликт между разумом (верой, религией, моралью, общественным мнением) и природой (чувством и желанием). В упомянутых романах автор рассматривает различные морально-психологические явления, ключевыми из которых являются рационалистические решения. Вообще человек всегда избегает испытания на протяжении всей своей жизни, но наличие испытания дает человеку два выбора: либо преодолеть его, либо погибнуть на своем пути. Нар-Дос ведет своих героев, отданных волнам греховной любви, на трудный путь «преодоления» испытания, конечная точка которого знаменуется внутренним пробуждением. Здесь очевидно, что великому пробуждению предшествует необходимость пройти испытание. Примечательно, что если в произведениях «Верный друг» и «Изысканные струны» сознательное

самопожертвование превращается в идеологическое решение, то в романе «Зазунян» это сознательное самопожертвование воспринимается как самопожертвование. Независимо от гендерной разницы проявляется одна и та же психология и страдания: с одной стороны – внезапная сильная и неодолимая любовь, с другой – любимая семья. В результате исследования был сделан вывод, что грешная любовь, проявляющаяся в виде внезапной страсти и противостоящая разуму и нравственности, не имея духовного и телесного слияния, сколько бы она ни боролась, все равно уступает, и разум побеждает природу.

Tatevik Merjanyan

**The Rationalist Solutions of Psychological Complexities
in the Works "True Friend", "Dainty Strings", "Zazunyan" by Nar-Dos
(Dedicated to the 90th Anniversary of the Death of Nar-Dos)**

Conclusion

***Key words and expressions:** intelligence, inner world, psychological drama, struggle, moral philosophy, conflicted love, instinct, temptation, awakening.*

The aim of this publication is to provide a fresh perspective on the analysis and evaluation of Nar-Dos's aforementioned novels. Previous literary critiques have often skimmed the surface, offering only ideological and cognitive summaries. Notably, all of Nar-Dos' works dealing with the theme of love, the conflict between reason (faith, religion, morality, public opinion) and nature (feeling and desire) is prominent. In these novels, the author delves into various moral and psychological phenomena where rationalist solutions play a pivotal role. In general, a person always avoids a test throughout his life, but the presence of a test gives a person two choices: either to overcome it, or to perish on its way. Nar-Dos leads his heroes, given to the waves of sinful love, on a difficult path of "overcoming" the test, the end point of which is marked by an inner awakening. Here it is evident that the great awakening is preceded by the compulsion to meet the test. It is noteworthy that if in the works "True Friend" and "Dainty Strings" conscious self-sacrifice turns into an ideological solution, then in the novel "Zazunyan" this conscious self-sacrifice is perceived as self-sacrifice. Regardless of the gender difference, the same psychology and

suffering is manifested. on the one hand - a sudden intense and irresistible love, on the other - a beloved family. Through this examination, it becomes evident that sinful love, arising as sudden passion and challenging reason and morality, cannot prevail without both spiritual and physical fusion. Regardless of its tenacity, it ultimately yields to reason, demonstrating the triumph of intellect over primal instincts.

Տաթևիկ Մերջանյան – Երևանի պետական համալսարան, հայ բանասիրության ֆակուլտետի՝ ակադ. Հր. Թամրազյանի անվան հայ գրականության պատմության և գրականության տեսության ամբիոնի ասիստենտ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝ հայ նոր (արևելահայ և արևմտահայ) գրականություն, նորավիպագրություն, հայ և համաշխարհային գրական աղբյուրներ և առնչություններ: Տպագրել է գիտական շուրջ երկու տասնյակ հոդվածներ և հրատարակել է մեկ մենագրություն:

ORCID ID՝ 0009-0006-8672-4369, tatjanyan@mail.ru

Tatevik Merjanyan - Candidate of Philological Sciences, Lecturer, Assistant Professor at the Armenian Philology Faculty of Yerevan State University (YSU), Chair of Armenian Literature History and Literary Theory named after Academician Hrant Tamrazyan. The range of scientific interests includes new Armenian (Eastern Armenian and Western Armenian) literature, History of the Novelette, Armenian and world literary connections and relations. She published around twenty scientific articles and published one monograph.

ORCID ID: 0009-0006-8672-4369, tatjanyan@mail.ru

Татевик Мерджанян – Кандидат филологических наук, преподаватель, ассистент факультета армянской филологии ЕГУ, кафедра истории армянской литературы и теории литературы имени академика Гранта Тамразяна. Круг научных интересов включает новую армянскую (восточноармянскую и западноармянскую) литературу, историю новеллы, армянские и мировые литературные связи и отношения. Опубликовала около двадцати научных статей и опубликовала одну монографию.

ORCID ID: 0009-0006-8672-4369, tatjanyan@mail.ru